

Данило II

– V –

Од значаја је, за данашње појмове, кроз векове (?) одсутна свест о значају старине (која није увек морала бити мање вредности) и континуитета кад су у питању добра материјалне вредности (сем у ретким приликама) – тако је и у Византији и у Србији. Та појава је утолико више чудна што се збива у поднебљу Цркве где се веома цени реч предака чувена и чувана као „реч отаца“. Ученост потоњих аутора више се ценила по томе колико они познају а потом и примењују „реч отаца“ него што би сами независно од тога могли и имали шта да кажу...

Милутин је много урадио, то се не може оспорити. Данас је ипак могуће поставити питање и изразити уверење у време рушења старог и од Саве обновљеног и оживљеног Хиландара вероватно је да су постојали људи свесни значаја чињенице да је то здање било Савино дело, у своје време добијено од византијског цара трудом оца и сина (или обрнуто?) и да је његовим рушењем нестао и „део“ и Саве и Немање. И ту је могло као и у осталим овим поводом побројаним местима да се задржи стара затечена грађевина. Ако је стварно постојала потреба градње новог храма услед потреба проширеног манастира и увећаног броја монашког братства – попут Краљеве цркве у Студеници, ново здање се могло створити (негде) поред већ постојећег, поготову у овом случају кад је она, као што је већ речено, везано за живот и рад Саве и Симеона.

Могући и вероватни глас и уверење таквих људи при раду неуморног краља у том погледу очито је да нису уважавани. Наводни став може се применити на низ других случајева – бар у оквиру оног што је познато. Појава би се могла придружити ономе што се овде назива и користи као илустрација феномена „апофатике“.

Постоји покушај „реконструкције“ урађене од стране стручњака у погледу изгледа старе Призренске катедрале на чијем месту ће Милутин после рушења подићи нову. Познати стручњак нема много повољних речи за стару грађевину. То би по њему била масивна, нефункционална зграда која је отежавала живот самој себи. Далеко је то од „узлета“ (бар како се доживљава кроз векове о чему сведочи и народна песма). Тада настала грађевина која се појавила на месту Призренске катедрале није угледа Грачанице, већ настаје Љевишка о којој се ипак далеко ређе говори него о Грачаници а о њеној „магији“, која се у вези са Грачаницом редовно истиче уз исто тако редовни исказ како је немогуће објаснити чудесну привлачност спољњег изгледа Грачанице, код Љевишке нема ни говора.

Од упућених покушава се да се губитак познатих из извора објеката ублажи путем стварања „реконструкција“ (вероватног изгледа у изворима поменутог али несачуваног).

Такав труд више спада у област уметности него науке. У овим примерима те две области се унеколико допуњавају. Проблем настаје онда кад се појави више „реконструкција“ од различитих аутора, које се међусобно „потиру“ и искључују. Вредело би труда и ризика да се на основу познатих података уради нека „реконструкција“ изгледа старог хиландарског храма из 1200. у коме су живели Немања и Сава...

Ненадокнадива је штета што се о, од Милутинових храмова подигнутих у Скопљу (катедра, ман. Св. Ђорђа...) пошто нису сачувани па се не зна ни где су били. Ту је „пропаст“ двострука – не зна се ништа о од Милутина затеченим и срушеним, а потом и од њега саграђеним храмовима на њиховим местима.

Зад. рад – и то је већ речено – не састоји се само у подизању (и понегде сачуваних храмова) већ и у градњи осталих пратећих објеката црквеног комплекса везаних за сваки манастир, а потом и у обнови целокупног црквеног инвентара. У изворима значај те појаве није много истакнут као што ни модернија литература нема настојања и снаге да се та мањкавост отклони... Мало пажње услед познатих ломова у историјском току се поклања чињеници да се дело задужбинарства никада не завршава. Само на неколико места сачуване су вести о обавези дотичног, овом приликом обновљеног манастира о свакодневној обавези давања потребитима... То значи да поменута обавеза значи „трајање“. Као што се говори о мало сачуваних вести о трајности исто би се могло рећи и о појави писаног текста повеље на зиду као и о сликању Лозе Немањића. Малобројни познати примери служе само да укажу на постојање извесних појава, али су подаци о њима током векова нестали... Нерадо се прима вест о повељи исписаној на северном зиду у Старом Нагоричину.

Повољна је околност да је сачувано и прилично познато (пошто услед вековних оштећења потпуно знање није могуће) више споменика Милутиновог времена. Стручњаци би могли да одговоре да ли би и колико би било могуће да се без познатих сазнања писаних извора и вести само на основу визуелних сазнања и стилских одлика градње и фреско осликавања неки храм веже за Милутиново време и стави у групу од споменика из тог времена, односно, да ли се само на основу виђења могу повезати Љевишка, Грачаница, Старо Нагоричино, Хиландар...? Сваки храм има своје особености и у градитељском и у сликарском погледу. Не постоје нигде два потпуно иста храма, иако су правила градње скоро иста свуда. Тако је могуће само делимично „копирање“, али потпуних копија типа „клонирања“ нема.

Слично је и са осликаним фрескама где се обавезно ради о великим/малим разликама (како ко на ту појаву гледа). Постоје начелно правила о распореду осликаних представа, али од конкретних прилика зависи шта је од тога у датим околностима

примењиво. Затим, слике по храмовима су увек посебне. Ту нема примера типа „стрипа“ где су приказани ликови увек потпуно исти.

Тако велики градитељски замах у области црквене градње већ давно запажен, истицан и на одговарајући пажње вредан начин обрађиван не односи се на седишта црквене управе – јако оштећено првобитно седиште архиепископије Жичу, а потокову на актуелно седиште у Пећи. Ту ће суштински много допринети рад архиепископа Никодима и Данила који су дали свој печат неуобичајен траг формирању комплекса у Пећи. Нема начина да се утврди и објасни толика Милутинова „опрезност“ и обазривост кад су ова места у питању...

Није без значаја чињеница да се у толико текста посвећеног Милутину и Данилу само додирује факат Данилове хиротоније за епископа. „И кад је овај господин мој примио тај манастир (Бањска) и би наречен Данило свеосвећени епископ.“

И овом приликом треба подсетити – говорити одговорно о зборнику типа ЖКС било би тешко изводиво и у условима да на располагању проучаваоца има далеко више вести него што их има у овом случају. Отуда није чудо што се ставови аутора у великој мери разликују. Неслагања има и код целовитих дела и писаца какав су Доментијан и Теодосије, где су прилике далеко јасније, сразмерно једноставније и уз то на располагању има више конкретних података. Овде има више аутора – не зна се колико, нити се може поуздано утврдити шта од кога потиче од претпоследњих писаца... (по теорији могао би све послове да обави један човек), а мисли се да на кодексу ради 5-6 лица...

Поред познате и значајне улоге Данила у настанку главне задужбине Милутина Бањске у житију Дечанског се говори и о улози овог јерарха у настанку Дечана: „Хоћу да начиним храм Богу моме Спасу Христу; но потруди се са мном о саздању и утврђењу такве цркве. И говорим ти пред иконом неисказаног Судије и свакога створења Христаи на слушање свој властели, рекавши овако: Ево ћеш бити други ктитор са мном овом месту, које ћемо почети зидати, и теби дакле тако уписујем и сина мога такође, у део ове свете цркве... Знам господине мој и оче како си се бринуо родитељу мојему за уздизање такве Његове цркве која се види у име светог првомученика Стефана, такође се жељно побрини и за мене, јер имамо заједнички и у животу и после смрти наше.“

Изненађује колико се у одговарајућој литератури о другој декади 14. века мало говори о значају 1312. године. Домаћи аутори углавном расправљају о томе како је на позив краља Милутина Данило дошао у Бањску да би преузео бригу о државној и личној краљевој „ризници“, док је Милутин у сукобу са Драгутином: „Беше сабрао много богатство, све своје имање, и не нашавши таквога мужа коме би поверио такво место са наследством његовим. Јер се беше те године престабио епископ тога места... Предаде своје

много имућно богатство у руке свеосвећеноме, а за то није нико знао само ови једини...“ Остаје потпуно занемарено шта се те године дешава у Цариграду и на Атосу. До 1312. Света Гора је била под управом византијског цара (о томе се код нас мало и говори и зна), а тек од ове године своју управу над Светом Гором цар предаје Цариградском патријарху. Нека даља проучавања могу да покажу како је тим поводом и хиландарски игуман Никодим одлазио у Цариград. О том свом боравку у престоници Никодим говори у прологу свог примерка Јерусалимског типика и све своди на регулисање односа Драгутина и Милутина. О значају тог датума за саму Свету Гору Никодим не говори. То још више усложњава односе његовог чувеног записа из 1319. где се не може примити као истинито тамо речено о примању и држању Јерусалимског типика.

Сувишно је подсећати да се вест о томе и не може очекивати у кратком житију Никодима из зборника ЖКС. Као што се зна, ово житије припада типу житијних белешки пролошког карактера, у које се још убрајају житије архиепископа Јакова, Јевстатија II и Саве III. Умесно је овде питање да ли су поменуте „белешке“ једино што је тада постојало или су и остали поглавари имали биографска текстове сличне врсте – али оне нису унете у зборник и приликом његовог форморанја. Да ли је овде прилика да се тим поводом говори о „вишку текстова“ који су остали ван зборника, а потом су нестали и губи се помен и њима.

Овде је у првом плану личност архиепископа и писца Данила, међутим, ту се не може говорити без помена његовог „ученика“, али истовремено и претходника на архијерејском трону, што је „парадокс“ ове епохе чији се помен не може избећи. Они су истовременици чији путеви се редовно преплићу у скоро невероватним правцима. Док је Данило био хиландарски игуман, Никодим је живео у Карејској келији, а онда око 1311. долази до „обрта“ и измене места. Данило одлази у Карејску келију, а Никодим постаје хиландарски игуман. Поводом Никодима, не може се одвојено говорити о његовом деловању 1312. и 1319. Током 1312. одлази у Цариград а из 1319. потиче његов запис уз препис Јерусалимског типика. То време се поклапа са сто година од постојања самосталне Српске цркве, настале залагањем њеног оснивача, сина оснивача владајуће династије Немањића и брата тадашњег владара. Нема ни конкретних података да је тада обављена ревизија текста Савиног млађег биографа Теодосија, али има сигурних вести да тако измењен текст Теодосијевог дела представља званични став Српске цркве о својим почецима који и по измењеном тексту Савиног житија и по Никодимовим повељама воде порекло из самог Цариграда, што је било потпуно немогуће, пошто су тада Цариград држали Латини, а Сава је посвећен за епископа у Никеји, где су се тада налазили византијски цар и патријарх.

Зато се код критички настројених јавља и чуђење и питање како да се тако велико задужбинарско дело краља Милутина скоро у потпуности заврши и поклопи са краљевом смрћу – ништа од значајног није остало недовршено, иако се радило на великим пословима све до последњих недеља пред краљеву смрт...

Нешто слично се десило и са градњама у средишту Црквене управе у Пећи. И ту су радом Никодима и Данила завршени сви послови у градњи и коначном обликовању манастирског комплекса јединог и јединственог у Српској цркви. Послови градње и доградње (истовремени) започео је Никодим зидањем цркве светог Димитрија са северне стране постојећег храма светих апостола, а довршено Даниловом градњом храма са јужне стране истог храма (чиме је створена одговарајућа „симетрија“ и „равнотежа“, а потом посебно изградњом Данилове „припрате“, толико чувене да је унета у списак српских MIRACULA. Нема начина да се наслути у чему се састојала толика лепота припрате јединствене не само код Срба. Тако је радом Никодима и Данила стављена „тачка“ на даље градње у комплексу Пећи...

Занимљиво је како и биограф архиепископа Данила има само повољне речи за положај Карејске челије, попут биографа Доментијана који је ту такође живео неколико деценија пре Данила: „оставивши старешинство славног манастира Хиландара, уставши пође у ћелију Светога Саве у месту званом Кареја. Јер ту је добра и безметежна усамљеност онима који хоће да живе у тој ћелији по установљеном правилу богоносног оца кир Саве, као што сам чеше чинио ту инокујући, свршавајући молбе и ноћна стајања, метаније и псалме и остало слатко стицање трудова. Јер ту, дошавши господин мој, ваистину вођен вољом Божијом и укрепљен пресветим духом, све такве уставе љубазно прими и постаде верним посредник велике истине...“

Не може се говорити о раду Данила без помена и повезивања макар теоријског са непун век старијим Доментијаном. О утицају старијег биографа на млађег више пута се говорило. Обојица су писци, обојица су боравили у Карејској келији и то обојица само привремено и ти поред јасне одредбе Хиландарског типика да је боравак у Карејској келији доживотан. Стицајем околности, први „преступник“ те одредбе био је лично Сава иако је сам саставио тај типик.

Рад Доментијана се везује углавном за писање (написао је житије Саве 1253. и његовог оца Немање 1264), док је делатност Данила толико обимна да је и његов боравак у Карејској келији и рад на писању биографије више успутан и „споредан“ у поређењу са осталим његовим делатностима. Тако је Доментијан остао само на степену монаха и писца, а Данило доспева да највишег јерархијског чина, а потом постаје и поглавар Српске цркве.

Никодим, иако млађи од Данила пре њега долази на положај архиепископа. „Првенство“ у односу на свог учитеља стекао је на још један начин. На себе је преузео улогу оживљавања култа Саве, старањем о његовој Карејској келији, а потом и градњом храма посвећеног Сави у месту Лизица. То је први пример посвете храма оснивачу Српске цркве. Кад се десило тако Данило је на себе узео улогу учвршћивања култа Савиног изабраника и наследника Арсенија. Саставио му је житије и службу, а потом у својој задужбини у Пећи посветио му је капелу...

Најбољи познавалац историје Српске цркве у међуратном периоду М. Пурковић био је у прилици да о Данилу пише два пута, одговарајућим конкретним поводом: о Данилу као епископу (1938) и Данилу као хиландарском игуману (1940).

Од проучавалаца посебно се истиче књижевна лепота житија краљице Јелене, једине жене са житијем код Срба. „Имао је посебне наклоности према краљици Јелени док је житије које јој је посветио испунио саосећањем, пуноћом израза и несебичном љубављу према свему што је богоугодно чинила.“ У житију се налазе : „првенствено општа места из живота, типична за хагиографско писање: рођење, монашки завет, добра дела, смрт и чуда.“ Овде се може додати да писање монашке биографије није посебно тежак посао. Састоји се у „бележењу“, тражењу паралела... Неупоредиво је теже писати житије бивших владара, где се много чега мора заобићи, изоставити, преиначити...

Посебно је питање односа изворног писца према тексту оригинала. Да ли он током свог рада врши извесне поделе текста на поједина поглавља или те поделе потичу од каснијих преписивача? То се исто може рећи и за наслове појединих поглавља – колико су они потекли од писца или потичу из каснијег времена од „предузимљивих“ који желе да „дограђују“ текст. Искуства су различита и присталице и једног и другог става имали би довољно аргумената за своја гледишта. Сем у ретким случајевима, велики је временски размак између претпостављеног оригинала и најстаријег познатог преписа. У том времену може се говорити о раду више особа у том „међувремену“. Није потребна велика „строгоћа“ при изучавању па да се схвати како је уствари по познатим људским слабостима сваки препис, па и када настаје од истог преписивача у скоро исто време, уједно и „верзија“ основног текста. Током рада, и поред најбоље воље и највеће пажње, настају пропусти услед превида или разлике услед дилема које намеће текст „извода“ (такође дело људске руке подложне разним слабостима). Дакле, тешкоће настају и кад се ради о најбољој вољи и потпуно здравим личностима, а има много разлога да не буде увек тако.

Да ли је могуће говорити о срећном животу већине српских владара кад су у питању њихови гробни храмови? Већина њих је прилично дуго живела и имала довољно

времена да размишља о месту свог вечног покоја. Међутим, човек не зна колико ће дуго живети, поготову у поднебљу честих ратовања кад је неретко и сам владар принуђен да лично учествује у ратним сукобима. Говори се да је Немања као средовечан човек себи спремао гроб у својој задужбини у Топлици. Касније му се дала прилика да Студеницу одреди за свој гробни храм да би се десило да буде сахрањен далеко од земље на Атосу, а потом ипак доспе у Студеницу.

Краљ Урош је свој гроб прво припрема у Грацу, а онда су му прилике дозволиле да размишља о градњи величанствене задужбине манастира Сопоћана...

И овде често помињан Милутин, чије црквено градитељство толико занима науку, свој гробни храм гради само неколико година пред крај живота у за оно време већ зрелим годинама... Стога је и пре градње манастира Бањске морао размишљати о месту своје сахране у случају да је смрт дошла само неку годину раније...

Поред тога што је Милутин на личном плану успео да све велике послове на пољу широко изведеног градитељства оствари и умре „на време“, био је искористио последњи повољан моменат да обави тај посао значајан за целу српску културу. По ономе што се може рећи потреси који долазе са каснијим деценијама нису дозвољавали Милутиновим наследницима на трону српске државе да ураде нешто што би било ни приближно величанствено и значајно у поређењу са оним што је урадио Милутин.

Превиђа се значај једне реалне и оствариве могућности. По основном плану Д је требало да постане наследник архиепископа Јевстатија (умро 1309). Да се тако десило, много би у животу Српске цркве било друкчије (?) – тешко је рећи да ли боље или лошије.